

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه زهراى اطهر ۳

شهرستان مشهد

مقاله سطح دو (کارشناسی)

بررسی اسماء و صفات خداوند

در صحیفه می سجاده

استاد راهنما:

سرکار خانم طاهره آشفته

استاد داور:

سرکار خانم مریم بلوچیان

پژوهشگر:

فرزانه رمضانى

تاریخ دفاع:

تابستان ۱۳۹۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

این پژوهش با عنوان بررسی اسما و صفات خداوند در صحیفه‌ی سجادیه با هدف دستیابی به معارف اصیل الهی در دعاها و مناجات‌ها و ترویج فرهنگ شیعی انجام گرفته است. در این پژوهش، پس از بحث‌های علمی درباره‌ی اسم و صفت، به شرح و بررسی معنای لغوی و اصطلاحی هر یک از صفات خداوند که در صحیفه‌ی سجادیه آمده است در دو بخش صفات ذاتی و سلبی پرداخته شده است.

کلید واژه‌ها: صحیفه‌ی سجادیه، اسم، صفت، صفت ذاتی، صفت سلبی.

مقدمه

به نام آن که امامان معصوم علیهم السلام را به جهانیان عطا فرمود.

صحیفه‌ی سجادیه، صحیفه‌ی مبارک امام چهارم شیعیان است. این کتاب شریف بسیاری از حکمت‌های دقیق نظری، قوانین شرعی و مسایل بسیار حساس سیاسی، اجتماعی و تربیتی در پوشش دعاست. از ویژگی‌های دعا، واسطه قرار دادن اسماء و صفات الهی و تمسک به آنهاست. از این رو در صحیفه‌ی سجادیه که همه‌ی آن دعاست، اسماء و صفات الهی بسیاری مشهود است. استخراج این اسماء و صفات از صحیفه‌ی سجادیه و توضیح و تبیین آنها، می‌تواند زمینه‌ای برای سیر فکری بهتر و عمیق‌تر در توحید خداوند باشد.

صحیفه‌ی سجادیه، علی‌رغم این ارزش فوق‌العاده‌اش، در میان مسلمانان مهجور واقع شده است. از این رو ضرورت این پژوهش، آشنایی با میراث گران‌بهای امام سجاد علیه السلام و شناخت اسماء و صفات الهی، و در نتیجه شناخت عمیق خداوند می‌باشد که این شناخت، زمینه‌ی مناسبی برای یاد خدا و آرامش روحی انسان است.

کتاب‌ها و منابعی که در باب این موضوع وجود دارند، بیش‌تر به زبان عربی هستند که از آنها می‌توان به دو کتاب «لوامع البینات» اثر فخرالدین رازی و «المقصد الأسنی فی شرح اسماء الحسنی» نوشته‌ی امام محمد غزالی اشاره کرد که در این کتاب به حقیقت اسم و مسمی و تسمیه پرداخته شده، و فرق بین اسم و صفت را بیان کرده است. هم‌چنین اندیشه‌ی مذاهب اهل علم، راجع به اسماء و صفات حق تعالی نیز به نگارش در آمده است.

از منابع فارسی موجود نیز کتاب «اسماء و صفات حق تبارک و تعالی» نوشته‌ی دکتر غلامحسین ابراهیمی دینانی می‌باشد که در رابطه با نام‌ها و صفات خداوند، رابطه‌ی اسم و مسمی و سخنان برخی حکما در باب اسماء و صفات به چاپ رسیده است.

هم‌چنین از کتبی که به شرح صحیفه‌ی سجادیه پرداخته است، می‌توان به «ریاض السالکین» اثر ارزشمند علیخان مدنی اشاره کرد.

این حقیر در مجموعه‌ی حاضر، به گردآوری فرازهای صحیفه‌ی سجاده در باب اسماء و صفات ذاتی و سلبی خداوند مبادرت ورزیدم. آن چه به عنوان مزیت این مقاله می‌توان برشمرد، این است که غالب بحث‌های مربوط به اسماء و صفات خداوند را از صحیفه‌ی سجاده جمع‌آوری کردم و در این راستا، سعی شده بیانات امام سجاد علیه السلام مورد بررسی قرار گیرد و در باب هر فراز، به شروح معتبر صحیفه‌ی سجاده، از جمله «ریاض السالکین» مراجعه گردیده و هر کدام تا حد امکان مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی پژوهش عبارتند از: صحیفه‌ی سجاده، اسم، صفت، صفت ذاتی، صفت سلبی. صحیفه‌ی سجاده کتابی است حاوی دعاها و راز و نیازهای امام سجاد علیه السلام^۱ که بعد از کلمات و خطبه‌های امیرالمؤمنین علیه السلام در نهج البلاغه، از بهترین روش‌های بیان عرب می‌باشد. اسم: لفظی است که دلالت بر مسمی می‌کند و از دلالت بر زمان، خالی است.^۲ صفت: صفت برای دلالت بر معنایی در متبوع یا وابسته به متبوع خودش وضع شده است و معنای متبوع خودش را تمام می‌کند.^۳ صفت ذاتی: صفاتی که در ذات خداوند موجود است و مثل ذات خداوند، نامتناهی است؛ مانند علم و قدرت.

صفت سلبی: صفاتی که از ذات خداوند سلب می‌شود. به این دلیل که چون ذات خداوند، ممکن نیست، پس هیچ گونه نقصی در آن راه ندارد؛^۴ مانند: نفی شریک.

^۱ مهدی، رضایی، صحیفه‌ی سجاده، قم، نشر معارف، ۱۳۹۰، ص ۳۴۸.

^۲ فخرالدین، طریحی، مجمع البحرین، تحقیق: سید احمد حسینی، تهران، کتاب فروشی مرضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۲۲۹.

^۳ جلال الدین، سیوطی، البهجه المرضیه، تعلیق: مصطفی حسینی دشتی، قم، مؤسسه اسماعیلیان، چاپ پنجم، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۵۲-۵۱.

^۴ سید محسن، خرازی، بدایه المعارف الالهیه فی شرح عقاید الاسلامیه، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ سوم، ۱۴۱۶، ج ۵، ص ۸۰.

صحیفه‌ی سجادیه که مجموعه‌ای از دعا‌های پیشوای عارفان، حضرت امام علی بن الحسین علیه السلام است، از نظر جایگاه ارزشی، پس از قرآن و نهج البلاغه قرار دارد و در میان علمای شیعه به «انجیل اهل بیت علیهم السلام» و «زبور آل محمد صلی الله علیه و آله» ملقب گردیده است. هم چنین این کتاب را به «اخت القرآن» نیز وصف نموده‌اند.^۵ آن چه از صحیفه‌ی سجادیه اکنون در اختیار ماست، مشتمل بر پنجاه و چهار باب است^۶ که هر باب، در بردارنده‌ی نیایشی ویژه می‌باشد.

در این دایره المعارف علوم بشری، موضوعات مختلفی گنجانده شده است، از جمله:

۱. شناخت خداوند متعال و بیان صفات جمال و جلال او
۲. فضل و رحمت خدا و عجز و ناتوانی بنده در ادای حق او
۳. پاداش بهشت و کیفر و دوزخ و...^۷

سند صحیفه‌ی سجادیه در هر طبقه و عصری، سرانجام به امام باقر علیه السلام و زید شهید منتهی می‌شود که آن دو بزرگوار، آن را از علی بن الحسین علیه السلام نقل کرده‌اند.^۸

نظر به اهمیت والایی که کتاب صحیفه‌ی سجادیه نزد علما و بزرگان ما داشته است، تاکنون شرح‌ها و تعلیقه‌های^۹ متعددی از آن به عمل آمده است که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- شرح صحیفه‌ی حلّی: به صورت تعلیقه، تألیف شیخ ابو جعفر محمد بن منصور حلّی (متوفی: ۹۸ ه.ق)
- شرح صحیفه‌ی کرکی: شیخ محقق نورالدین ابی الحسن علی بن عبد العالی کرکی (متوفی ۹۰۵ ه.ق)

^۵ ر.ک: محمد باقر، مجلسی، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۳ ه.ق، ج ۱۰۷، ص ۷۹.

^۶ سید جعفر، شهیدی، زندگانی علی بن الحسین علیه السلام، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۶، ص ۲۸.

^۷ ر.ک: محمد علی، مدرسی چهاردهی، شرح صحیفه‌ی سجادیه، تهران، انتشارات مرتضوی، ۱۳۸۰، صص ۱۹-۱۴.

^۸ ر.ک: محمد، آقا بزرگ تهرانی، الذریعه فی تصانیف الشیعه، بیروت، دارالأنوار، ۱۴۰۳ ه.ق، ج ۱۵، ص ۱۸.

^۹ شرح و تفسیر محتوایی متون اصلی مانند صحیفه‌ی سجادیه را «تعلیق» و یا «حاشیه» می‌نامند.

مرحوم علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی در کتاب الذریعه، حدود پنجاه شرح غیر از ترجمه‌ها بر صحیفه‌ی سجادیه نام برده است^{۱۰} که جهت اطلاع، بهتر است به آن مطالب مراجعه شود.

با توجه به این که دعاهای دیگری نیز از امام سجاد علیه السلام نقل شده است که در صحیفه‌ی سجادیه موجود نیست، برخی از محدثان و محققان در قرون اخیر بر آن شدند که دیگر دعاهای حضرت را گردآوری کنند و کتاب‌هایی تحت عنوان صحیفه‌های دیگر حضرت سجاد علیه السلام منتشر شد که این صحیفه‌ها، در واقع مستدرکات صحیفه‌ی سجادیه‌اند، که عبارتند از:

• الصحیفه السجادیه الثانیه: تألیف محدث بزرگوار، شیخ حر عاملی، صاحب کتاب «وسائل الشیعه».

• الصحیفه السجادیه الثالثه: تألیف میرزا عبدالله تفندی، صاحب کتاب «ریاض العلماء».

• الصحیفه السجادیه الرابعه: میرزا حسین نوری طبرسی، صاحب «مستدرک الوسائل» (حاوی ۷۷ دعا).

• الصحیفه السجادیه الخامسه: سید محسن امین عاملی، صاحب کتاب «أعیان الشیعه» (حاوی ۱۸۳ دعا).

• الصحیفه السجادیه السادسه: تألیف محمد صالح حائری مازندرانی.

• الصحیفه السجادیه الجامعه: این صحیفه حاوی پنج صحیفه از مستدرکات مذکور و صحیفه‌ی کامله‌ی سجادیه است که آیت الله سید محمد باقر ابطحی اصفهانی آن را گردآوری کرده است. مجموعه دعاهای امام علیه السلام در این صحیفه، ۲۷۰ دعا می‌باشد.^{۱۱}

در نشان عظمت محتوایی صحیفه، همین بس که عالمان بزرگ به نگاشتن شروح و حواشی بر آن همت گماشته‌اند. به طوری که شیخ مفید در مناقب آن حضرت و در سبب رویکرد عالمان و ادیبان به صحیفه‌ی سجادیه می‌نویسد: از او (امام سجاد علیه السلام)، فقیهان عامه، علوم فراوانی را روایت کرده و مواعظ و ادعیه و فضایل قرآن و مسایل حلال و حرام و جنگ‌ها و وقایع را یاد گرفته و ثبت کرده‌اند؛ به گونه‌ای که همه‌ی این‌ها نزد علما مشهور است.^{۱۲}

^{۱۰} ر.ک: محمد، آقا بزرگ تهرانی، الذریعه فی تصانیف الشیعه، ج ۳، صص ۳۵۹-۳۴۵.

^{۱۱} مصطفی، درایتی و همکاران، نمایه نامیه موضوعی صحیفه‌ی سجادیه، بی جا، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران،

۱۳۷۷، ص

^{۱۲} محمد بن نعمان، بصری (شیخ مفید)، الإرشاد، قم، مکتبه بصیرتی، بی تا، ج ۲، ص ۱۵۴.

علم به اسماء و صفات الهی، علمی شریف و دقیق است که بنا به آیهی شریفه‌ی: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾^{۱۳} فقط به انسان، به عنوان اشرف مخلوقات داده شده است. از این رو شناخت خداوند متعال به عنوان یگانه معبود و یگانه مبدأ وجود و از طریق اسماء و صفات او امکان پذیر است.

عارف معروف، عبدالکریم بن ابراهیم جیلی در کتاب خود تحت عنوان «مراتب الوجود و حقیقه کل موجود» از عارف بزرگ، جنید بغدادی نقل می‌کند که گفته است: اگر می‌دانستم که در زیر آسمان کبود، علمی شریف‌تر از توحید و معرفت به اسماء و صفات حق تبارک و تعالی وجود دارد، هر آینه شدّ رحال می‌کردم و با تمام نیرو آن را می‌آموختم.^{۱۴} اما این علم با همه‌ی شرافت و اهمیتش، از جمله علوم عارض و ظریفی است که چون موضوع آن از دایره‌ی محسوسات بیرون است، سخن گفتن درباره‌ی آن سخت و دشوار می‌باشد.

امام سجاده (ع) می‌فرمایند:

«أَنْتَ الَّذِي قَصُرَتْ الْأَوْهَامُ عَنْ ذَاتِيَّتِكَ وَ عَجَزَتِ الْأَفْهَامُ عَنْ كَيْفِيَّتِكَ».^{۱۵}

«تویی که اندیشه‌ها به ذات تو نرسد، و دانش‌ها از ادراک چگونگی تو فرو ماند».

به همین جهت است که شریعت، ما را از تفکر در ذات خدا منع فرموده و به شناخت اسماء و صفات خداوند و یا آثار و آیات او حواله داده است.

اسم: لفظی است که دلالت بر مسمّی می‌کند و از دلالت بر زمان، خالی است.^{۱۶}

اصل کلمه‌ی «صفت» از نظر لغت، «وصف» بوده، که به معنای زینت دادن و وصف کردن می‌باشد.^{۱۷}

طبق نظر متکلمان امامیه، اسماء الله به اقسامی تقسیم می‌شود که عبارت است از:

الف) اسماء صفات ذات که خود بر دو نوع است:

۱. نام‌های صفات ذات، یعنی قادر، عالم، حی، مرید و...
۲. نام‌های وابسته به صفات ذات، مثل: سمیع و بصیر که به صفت حی، و حکیم که به صفت علم وابسته است.

^{۱۳} «سپس علم اسماء (علم اسرار آفرینش و نام گذاری موجودات) را همگی به آدم (ع) آموخت»؛ بقره: ۳۱.

^{۱۴} غلامحسین، ابراهیمی دینانی، اسماء و صفات حق تبارک و تعالی، تهران، انتشارات اهل قلم، ۱۳۷۵، ص ۳۰۳.

^{۱۵} صحیفه‌ی سجادیه، دعای ۴۷، فراز ۱۸.

^{۱۶} فخرالدین، طریحی، مجمع البحرین، تحقیق: سید احمد حسینی، ج ۱، ص ۲۲۹.

^{۱۷} ر.ک: محمد بن مکرم، ابن منظور، لسان العرب، بیروت، دار صادر، ۱۴۲۲ ه.ق، ج ۹، ص ۳۵۶.

ب) اسماء صفات فعل، یعنی نام‌هایی که بر صفات فعل یا کردارهای خداوند اطلاق می‌شود؛ مثل: خالق، رازق و...

ج) اسماء تمجید و تقدیس که نام‌هایی است که بیانگر بزرگی حق تعالی و پاکی ذات خداوند از آن چه شایسته‌ی او نیست، می‌شود؛ مثل: قدوس، غنی، واحد و...^{۱۸}

کسانی که قایل به توقیفی بودن اسماء الهی شده‌اند (یعنی فقط می‌توان اسمایی را برای خداوند به کار برد که از طریق قرآن و احادیث به ما رسیده باشد)، انگیزه‌ی مقدسی از این کار دارند. آنان از ترس این که مبدا اسم‌های حاوی نقص را به خداوند نسبت دهیم، قایل به توقیفیت شده‌اند.^{۱۹}

علامه حسن زاده آملی می‌گوید: متکلمان، در توقیفیت اسماء الهی دلیل نقلی ندارند و نیز دلیل عقلی‌ای که برهان بر توقیفیت اسماء باشد، در کتب کلامیه دیده نشده است.^{۲۰}

در باب حقیقت صفات الهی و رابطه‌ی آن با ذات خداوند، میان علمای مسلمان در مجموع سه نظریه مطرح می‌باشد که عبارتند از:

۱. دیدگاه تشبیه که اشاعره به آن معتقدند. از نگاه ایشان تنها تفاوت صفات خداوند با مخلوقات، قدیم بودن صفات ذاتی الهی است.^{۲۱}
 ۲. دیدگاه تنزیه که معتزله به آن معتقدند. این گروه به دلیل بر حذر ماندن از گرفتاری در دام تشبیه، ذات خداوند را خالی از صفت می‌دانند.
 ۳. دیدگاه توحیدی (جمع میان تشبیه و تنزیه)
- عالمان امامیه در پرتو آیات محکم قرآن و روایات امامان معصوم علیهم‌السلام، ضمن نفی صفات زائد بر ذات از خداوند متعال، قایل به عینیت صفات با ذات می‌باشند. به این معنا که صفات خداوند از جهت لفظ و مفهوم با یکدیگر و با ذات حق مغایرند، ولی از جهت مصداق، همه‌ی آن‌ها عین هم هستند.^{۲۲}

^{۱۸} ر.ک: جمال الدین، ابوالفتوح رازی، جوامع الجامع (تفسیر روح الجنان)، تصحیح و حاشیه: ابوالحسن شعرانی، تهران، انتشارات کتاب فروشی اسلامی، ۱۳۹۸، ج ۵، ص ۳۴۱.

^{۱۹} حسن، حسن زاده آملی، کلمه العلیا در توقیفیت اسماء، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴، ص ۱۳.

^{۲۰} همان، ص ۱۳.

^{۲۱} ر.ک: جعفر، سبحانی، أبحاث فی الملل و النحل، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه، ۱۴۰۸ ه.ق، ص ۸۴.

^{۲۲} ر.ک: محمد کاظم، خراسانی، کفایه الاصول، تحقیق: عباس علی زائری سبزواری، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ سوم، ۱۴۲۷ ه.ق، ص ۱۰۸؛ صدر الدین، شیرازی، الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۰ ه.ق، ج ۶، ص ۱۰۷.

به عبارت دیگر معتقدند که خداوند، هم دارای صفت است و هم صفات او هرگز شبیه ممکنات نیست. معمولاً صفات الهی را از چند جهت طبقه بندی کرده و برای هر قسم اصطلاح خاصی لحاظ می‌کنند که عبارتند از:

۱. صفات ذات و فعل: صفت ذاتی مفهومی است که با توجه به نوعی کمال از ذات الهی انتزاع شده و منشأ آن تنها ملاحظه‌ی ذات خدا، بدون دخالت و ملاحظه‌ی غیر است. به طور مثال یکی از کمالات الهی این است که بر انجام هر کاری تواناست. ذهن انسان از این کمال وجودی مفهوم «قدرت» را انتزاع می‌کند و آن را به ذات خداوند نسبت می‌دهد. صفت فعل مفهومی است که از مقام فعل خداوند انتزاع می‌شود؛ یعنی از رابطه‌ی خاص بین ذات الهی و موجودی دیگر گرفته می‌شود. به طور مثال اگر بخواهیم خداوند را به «خالق بودن» توصیف کنیم باید ابتدا موجود دیگری را در نظر بگیریم که خدا آن را آفریده است و با توجه به این رابطه، صفت خلق را به خداوند نسبت داده و او را خالق بشناسیم.

۲. صفات ثبوتی و سلبی: صفات ثبوتی حاکی از کمالات نامحدود خداوند و بیانگر واقعیتی در ذات الهی می‌باشد که از این صفات گاهی به صفات جمال و صفات کمال یاد می‌شود. در طرف مقابل اوصافی که از نقص، عیب و محدودیت حکایت دارد و ذات خداوند از آن منزّه است، صفت سلبی نامیده می‌شود که این صفات نیز به صفات جلال تعبیر می‌شود. ۳. صفات حقیقی و اضافی: تقسیم بندی دیگری که در صفات خداوند وجود دارد، صفات ثبوتی را به دو گروه صفات حقیقی و صفات اضافی تقسیم می‌کند. صفت حقیقی صفتی است که ذات خداوند واقعاً به آن متصف است و امری واقعی و حقیقی است. این صفات عین ذات خداوند و عین یکدیگرند؛ مثل عالم و حی.

صفت اضافی که همان اضافه و نسبتی است که میان ذات و غیر ذات بر قرار است. مانند عالمیت که نسبت میان علم و معلوم و قادریت که نسبت میان قدرت و مقدور است.^{۲۳}

^{۲۳} ر.ک: عبدالغنی، اردبیلی، تقریرات فلسفه امام خمینی (شرح منظومه)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۱۰۸.

۴. صفات ذاتی و خبری:

این تقسیم بندی از اصطلاحات اهل حدیث است. مقصود این دسته از صفات ذاتی، همان صفات کمال، یعنی صفات ثبوتی است و مقصود از صفات خبری، صفاتی است که خداوند در قرآن به خود نسبت داده است؛ مانند: «عَلَوْ»^{۲۴} و «يَدُ»^{۲۵}. این صفات اگر با معنای صرفی خود بر خداوند حمل شوند، مستلزم تشبیه و تجسیم خداوند خواهد بود.^{۲۶}

در صحیفه‌ی سجادیه به ۱۶ مورد از صفات ذاتی خداوند اشاره شده است که در این جا به دو مورد از آن‌ها اشاره می‌شود:

الف) صفت حیات:

صفت حیات، اولین صفت ذاتی برای هر موجود دارای حیات (زنده) می‌باشد و حقیقت آن عبارت است از فعلیت وجود و قوای آن، و این صفت در حقیقت عین تحقق و ظهور وجود است. از این رو حیات در هر موجودی که وجود دارد، متجلی می‌شود.^{۲۷}

«أَوْ كَيْفَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَهْرُبَ مِنْكَ مَنْ لَا حَيَاةَ لَهُ إِلَّا بِرِزْقِكَ»^{۲۸}.

«و چگونه می‌تواند از تو بگریزد، آن که بی روزی تو زنده نماند».

ب) صفت قدرت:

صفت قدرت نیز از دیگر صفات ذاتی خداوند می‌باشد که وقتی در مورد غیر خداوند گفته می‌شود: او قادر است، معنای آن تقیید است؛ یعنی صحیح است که از وجه دیگر متصف به عجز شود، زیرا فقط خداوند است که با توجه به ذات واجب الوجود خود، از همه‌ی وجوه، عجز از او نفی می‌شود.^{۲۹}

امام سجاد (علیه السلام) در جمله‌ی زیر اصل قدرت را برای خداوند ثابت می‌کند و می‌فرماید:

«لَكَ يَا إِلَهِي وَحِدَانِيَّةُ الْعَدَدِ وَ مَلَكَةُ الْقُدْرَةِ الصَّمَدِ وَ فَضِيلَةُ الْحَوْلِ وَ الْقُوَّة»^{۳۰}.

^{۲۴} «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»؛ یونس: ۳.

^{۲۵} «يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ»؛ فتح: ۱۰.

^{۲۶} ر.ک: جعفر، سبحانی، محاضرات فی الالهیات، تلخیص: علی ربانی گلپایگانی، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۴ ه.ق،

ص ۱۱۵.

^{۲۷} حسن، مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۲۰۵.

^{۲۸} صحیفه‌ی سجادیه، دعای ۵۲، فراز ۱.

^{۲۹} ر.ک: فخرالدین، طریحی، مجمع البحرین، ج ۳، ص ۴۵۰.

^{۳۰} صحیفه‌ی سجادیه، دعای ۲۸، فراز ۱۰.

«و یگانگی خاص توست، و قدرت و کمال مطلق از آن تو؛ توانایی و نیرو تو راست و بس».

هر یک از صفات سلبی، نقص و محدودیتی را از خداوند متعال سلب می‌کند. خداوند وجود مطلق و واجد همه‌ی کمالات وجودی است، بنابراین هیچ نقص و کاستی در ذات او راه ندارد و هر مفهومی که متضمن نوعی نقص باشد، بالفطره از ذات الهی سلب می‌گردد. در صحیفه‌ی سجاده هفده مورد از صفات سلبی خداوند در دعاهای امام سجاد علیه السلام به چشم می‌خورد که به یک مورد از آن اشاره می‌کنیم:

نفی شبیه یکی از صفات سلبی خداوند است که در جملات گوهر بار امام سجاد علیه السلام بیان شده است. دلیل بر آن که خداوند شبیه ندارد، وجوب وجود اوست. اگر خداوند مثل و شبیه داشته باشد، اختیار او از مثل یا از درون ذات سرچشمه می‌گیرد که در این صورت ترجیح بدون مرجح است، و اگر از امری خارج از ذات سرچشمه بگیرد، امر زاید یا جزو لوازم بوده و یا عارض است. اگر از لوازم باشد، باز هم ترجیح بدون مرجح است و اگر امر عارض باشد، امر عارض نیازمند علت است و کلام درباره‌ی علت تکرار می‌شود و سرانجام امر به تسلسل می‌انجامد.^{۳۱}

از آن جا که متقن‌تر و راسخ‌تر از سخن قرآن در توحید خداوند و نفی شریک و شبیه از او قابل بیان نیست، امام سجاد علیه السلام در دعاهای خود الفاظ قرآنی در این زمینه را مورد استفاده قرار می‌دهد:

«وَلَمْ يَكُنْ لَكَ كُفُوًا أَحَدٌ».^{۳۲}

«و هیچ کس مانند و همتای تو نبوده است».

در این فراز وجود هر نوع هم پایه و هم طراز از خداوند نفی می‌شود. دو نوع «کفو» برای خداوند قابل تصور است:

اول: چیزی که در ماهیت با خدا مساوی باشد. این نوع کفو به طور قطع برای خداوند وجود ندارد؛ زیرا خداوند ماهیت ندارد.

دوم: چیزی که در وجوب و کمال وجود با خداوند مساوی باشد. این نیز قابل تحقق نیست، زیرا خداوند وجود صرف است که هرگز تعدد بردار نمی‌باشد.

^{۳۱} ر.ک: جمال الدین مقداد بن عبدالله، اسدی سیوری حلی، لوامع الالهیه فی المباحث الکلامیه، تحقیق و تعلیق: سید محمد علی قاضی طباطبایی، قم، بوستان کتاب، چاپ سوم، ۱۴۲۹ ه.ق، ص ۱۵۶.

^{۳۲} صحیفه‌ی سجاده، دعای ۳۵، فراز ۵؛ دعای ۵۴، فراز ۲: «وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ».

نتیجه گیری

در دعا‌های این صحیفه‌ی شریف، شناخت‌های مختلف دینی و اعتقادی، از جمله شناخت خداوند و صفات او گنجانده شده است که بهترین روش برای ارتقای قوت ایمان و عقیده برای هر مسلمانی این است که در آن‌ها تدبیر نماید و از اسرار دقیق خداشناسی آگاه شود، و در نتیجه لذت آشنا شدن با خالق خود را خواهد چشید.

از نظر امام سجاد علیه السلام از یک سو خداوند با صفات ثبوتی و کمالی توصیف شدنی است که هر کس می‌تواند با توجه به اثبات صفات کمال و سلب نقایص و محدودیت‌های مختلف، به شناختی نسبی از خداوند دست یابد، و از طرفی به علت محدودیت‌های معانی الفاظ و هم چنین محدودیت ذهن بشر، ذات خداوند قابل شناخت و دست یابی نمی‌باشد.

هر اندازه عقل در شناخت خدا و صفات او عمیق شده و کنکاش نماید، در نهایت ناگزیر باید به عجز خود از معرفت اعتراف کند، و به دامن قرآن کریم و سنت شریف پناهنده شود که اگر این معارف وجود نمی‌داشت، دست ما از کم‌ترین شناخت خالی بود.

فهرست منابع و مآخذ

* قرآن کریم

* صحیفه‌ی سجادیه

۱. آقا بزرگ تهرانی، محمد، *الذریعه فی تصانیف الشیعه*، بیروت، دارالأنوار، ۱۴۰۳ ق.ه.
۲. ابراهیمی دینانی، غلامحسین، *اسماء و صفات حق تبارک و تعالی*، تهران، انتشارات اهل قلم، ۱۳۷۵.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، دار صادر، ۱۴۲۲ ق.ه.
۴. اردبیلی، عبدالغنی، *تقریرات فلسفه امام خمینی (شرح منظومه)*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱.
۵. اسدی سیوری حلی، جمال الدین مقداد بن عبدالله، *لوامع الالهیه فی المباحث الکلامیه*، تحقیق و تعلیق: سید محمد علی قاضی طباطبایی، قم، بوستان کتاب، چاپ سوم، ۱۴۲۹ ق.ه.
۶. بصری (شیخ مفید)، محمد بن نعمان، *الإرشاد*، قم، مکتبه بصیرتی، بی تا.
۷. حسن زاده آملی، حسن، *کلمه العلیا در توقیفیت اسماء*، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴.
۸. خرازی، سید محسن، *بدایه المعارف الالهیه فی شرح عقاید الاسلامیه*، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ سوم، ۱۴۱۶ ق.ه.
۹. خراسانی، محمد کاظم، *کفایه الاصول*، تحقیق: عباس علی زائری سبزواری، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ سوم، ۱۴۲۷ ق.ه.
۱۰. درایتی و همکاران، مصطفی، *نمایه نامه‌ی موضوعی صحیفه‌ی سجادیه*، بی جا، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، ۱۳۷۷.
۱۱. رازی، جمال الدین ابوالفتح، *جوامع الجامع (تفسیر روح الجنان)*، تصحیح و حاشیه: ابوالحسن شعرانی، تهران، انتشارات کتاب فروشی اسلامی، ۱۳۹۸.
۱۲. رضایی، مهدی، *صحیفه‌ی سجادیه*، قم، نشر معارف، ۱۳۹۰.
۱۳. سبحانی، جعفر، *أبحاث فی الملل و النحل*، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه، ۱۴۰۸ ق.ه.

۱۴. ... ، ... ، *محاضرات فی الالهیات*، تلخیص: علی ربانی گلپایگانی، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۴ ه.ق.
۱۵. سیوطی، جلال الدین، *البهجه المرضیه*، تعلیق: مصطفی حسینی دشتی، قم، مؤسسه اسماعیلیان، چاپ پنجم، ۱۴۰۹ ه.ق.
۱۶. شهیدی، سید جعفر، *زندگانی علی بن الحسین علیہ السلام*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۶.
۱۷. شیرازی، صدر الدین، *الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۰ ه.ق.
۱۸. طریحی، فخر الدین، *مجمع البحرين*، تحقیق: سید احمد حسینی، تهران، کتاب فروشی مرضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۵.
۱۹. مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۳ ه.ق.
۲۰. مدرسی چهاردهی، محمد علی، *شرح صحیفه سجادیه*، تهران، انتشارات مرتضوی، ۱۳۸۰.
۲۱. حسن، مصطفوی، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰.